ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
NILS WAHL
της 16ης Ιουλίου 2015 [1]

Υπόθεση C-338/14

Quenon K. SPRL
κατά
Citibank Belgium SA,
Citilife SA, νυν Metlife Insurance SA,
[αίτηση του cour d'appel Βρυξελλών (Βέλγιο)

για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή — Ανεξάρτητοι εμπορικοί αντιπρόσωποι — Οδηγία 86/653/ΕΟΚ — Άρθρο 17, παράγραφος 2 — Δικαίωμα του εμπορικού αντιπροσώπου σε περίπτωση καταγγελίας της συμβάσεως αντιπροσωπείας — Αποζημίωση πελατείας ή ανόρθωση της ζημίας — Σώρευση — Αποζημίωση συμπληρωματική προς την αποζημίωση πελατείας — Επιτρέπεται»

1. Στο δίκαιο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεωρείται πλέον αδιαμφισβήτητο ότι η καταγγελία συμβάσεως εμπορικής αντιπροσωπείας ενδέχεται να προκαλέσει σημαντική ζημία στον εμπορικό αντιπρόσωπο και ότι σε μια τέτοια περίπτωση ο τελευταίος πρέπει, καταρχήν, να δικαιούται κάποια οικονομική αντιστάθμιση. Πράγματι, η ανάκληση της εντολής του εν λόγω αντιπροσώπου, η οποία του αφαιρεί την εξουσία αντιπροσωπεύσεως, ενδέχεται να προκαλέσει στον τελευταίο απώλεια του μεριδίου αγοράς το οποίο είχε διαμορφώσει ή διατηρήσει έως τότε και, κατά συνέπεια, τον αποστερεί από την προοπτική οικονομικού κέρδους η οποία είχε δημιουργηθεί χάρη στις εμπορικές προσπάθειες που κατέβαλε από κοινού με τον εντολέα του.

2. Ωστόσο, η επιλογή την οποία παρέχει στα κράτη μέλη το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653/ΕΟΚ [2] μεταξύ δύο μηχανισμών αποζημιώσεως, ήτοι τη χορήγηση αποζημιώσεως υπολογιζόμενης με βάση είτε την αύξηση ή την ανάπτυξη της πελατείας από τον εμπορικό αντιπρόσωπο είτε την ανόρθωση της ζημίας η οποία προκλήθηκε από τη λύση της συμβάσεως, δημιουργεί δυσκολίες [3]. Εξακολουθεί να εγείρει πολλά ερωτήματα, όπως καταδεικνύει η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

3. Εν προκειμένω, το cour d'appel Βρυξελλών (Βέλγιο) ζητεί, ειδικότερα, από το Δικαστήριο ορισμένες διασαφήσεις σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/653. Η αίτησή του υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Quenon K. SPRL (στο εξής: Quenon) και των Citibank Belgium SA (στο εξής: Citibank) και Citilife SA (στο εξής: Citilife), μετέπειτα Metlife Insurance SA, σχετικά με την καταβολή αποζημιώσεων και την ανόρθωση ζημίας τις οποίες επιδιώκει

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — Οδηγία του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 1986, για τον συντονισμό των δικαίων των κρατών μελών όσον αφορά τους εμπορικούς αντιπροσώπους (ανεξάρτητους επαγγελματίες) (ΕΕ L 382, σ. 17).

3 — Βλ., όλως ιδιαιτέρως, τις ερμηνευτικές δυσκολίες για τις οποίες κάνει λόγο η έκθεση της Επιτροπής, της 23ης Ιουλίου 1996, σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 17 της οδηγίας 86/653 [COM(96) 364 τελικό, σ. 10 έως 13, στο εξής: έκθεση του 1996]. Το ίδιο μαρτυρούν και οι επικρίσεις οι οποίες έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη συνύπαρξη, στην ίδια οδηγία, δύο διαφορετικών νομοθετικών προσεγγίσεων (βλ., μεταξύ άλλων, σημείο 18 της ανακοίνωσης της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο – Ένα συνεκτικότερο ευρωπαϊκό δίκαιο των συμβάσεων – Σχέδιο δράσης [COM(2003) 68 τελικό].

η Quenon κατόπιν της λύσεως των μεταξύ τους συμβάσεων αντιπροσωπείας. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί, πιο συγκεκριμένα, από το Δικαστήριο να αποφανθεί σχετικά με τη διάρθρωση μεταξύ του συστήματος αποζημιώσεως που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχεία α′ και β′, της οδηγίας αυτής και της ενδεχόμενης δυνατότητας του εμπορικού αντιπροσώπου να διεκδικήσει αποζημίωση κατά την ίδια διάταξη, στοιχείο γ′.

I – **Το νομικό πλαίσιο**

A – *Το δίκαιο της Ένωσης*

4. Το άρθρο 1 της οδηγίας 86/653 ορίζει:

«1. Τα μέτρα εναρμόνισης που θεσπίζονται από την παρούσα οδηγία εφαρμόζονται στις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις των κρατών μελών, που διέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στους εμπορικούς αντιπροσώπους και τους αντιπροσωπευ[ο]μένους από αυτούς.

2. Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, εμπορικός αντιπρόσωπος είναι εκείνος στον οποίο, υπό την ιδιότητά του ως ανεξάρτητου μεσολαβητή, ανατίθεται σε μόνιμη βάση είτε να διαπραγματεύεται για λογαριασμό άλλου προσώπου, το οποίο καλείται στο εξής “αντιπροσωπευόμενος”, την πώληση ή την αγορά εμπορευμάτων είτε να διαπραγματεύεται και να συνάπτει τις πράξεις αυτές επ’ ονόματι και για λογαριασμό του αντιπροσωπευόμενου.

[…]»

5. Το άρθρο 17, παράγραφοι 1 έως 3, της εν λόγω οδηγίας έχει ως εξής:

«1. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίζεται στον εμπορικό αντιπρόσωπο, μετά τη λύση της σύμβασης εμπορικής αντιπροσωπ[ε]ίας, κατ’ αποκοπή αποζημίωση σύμφωνα με την παράγραφο 2 ή ανόρθωση της ζημίας σύμφωνα με την παράγραφο 3.

2.

α) Ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται κατ’ αποκοπή αποζημίωση εάν και εφόσον:

— έφερε νέους πελάτες στον εντολέα ή προήγαγε σημαντικά τις υποθέσεις με τους υπάρχοντες πελάτες και ο εντολέας διατηρεί ουσιαστικά οφέλη που προκύπτουν από τις υποθέσεις με τους πελάτες αυτούς

και

— η καταβολή της αποζημιώσεως αυτής είναι δίκαιη, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων και ιδιαίτερα των προμηθειών που χάνει ο εμπορικός αντιπρόσωπος και οι οποίες προκύπτουν από τις υποθέσεις με τους πελάτες αυτούς. […]

β) Το ποσό της αποζημίωσης αυτής δεν μπορεί να υπερβαίνει ποσό ισοδύναμο με μια ετήσια αποζημίωση υπολογιζόμενη με βάση τον μέσο ετήσιο όρο των αμοιβών που εισέπραξε ο εμπορικός αντιπρόσωπος κατά τα πέντε τελευταία έτη[,] αν δε η σύμβαση διήρκεσε λιγότερο από πέντε έτη, η αποζημίωση υπολογίζεται με βάση τον μέσο όρο της εν λόγω περιόδου.

γ) Η χορήγηση αυτής της κατ’ αποκοπή αποζημίωσης δεν στερεί από τον εμπορικό αντιπρόσωπο την αξίωση για την ανόρθωση της ζημίας την οποία υπέστη.

3. Ο εμπορικός αντιπρόσωπος έχει αξίωση για την ανόρθωση της ζημίας που υφίσταται λόγω της διακοπής των σχέσεων με τον αντιπροσωπευόμενο.Η ζημία αυτή οφείλεται ιδίως στη λύση της σύμβασης υπό όρους:

— που στερούν τον εμπορικό αντιπρόσωπο από προμήθειες που θα του παρείχε η ομαλή εκτέλεση της σύμβασης ενώ συγχρόνως προσπορίζουν στον αντιπροσωπευόμενο σημαντικά πλεονεκτήματα συνδεόμενα με τη δραστηριότητα του εμπορικού αντιπροσώπου,

— [και/ή] δεν επέτρεψαν στον αντιπρόσωπο να αποσβέσει τα έξοδα και τις δαπάνες που ανέλαβε κατόπιν υποδείξεων του αντιπροσωπευόμενου για την εκτέλεση της σύμβασης.»

Β – *Το βελγικό δίκαιο*

6. Η οδηγία 86/653 μεταφέρθηκε στο βελγικό δίκαιο με τον νόμο της 13ης Απριλίου 1995 περί της συμβάσεως εμπορικής αντιπροσωπείας[4]. Το άρθρο 20 του νόμου αυτού ορίζει τα εξής:

«Μετά τη λύση της συμβάσεως, ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται κατ' αποκοπήν αποζημίωση αν έφερε νέους πελάτες στον αντιπροσωπευόμενο ή αύξησε ουσιωδώς τον όγκο των συναλλαγών με την υπάρχουσα πελατεία, εφόσον η δραστηριότητα αυτή εξακολουθεί να προσπορίζει ουσιώδη οφέλη στον αντιπροσωπευόμενο.

Αν η σύμβαση περιέχει ρήτρα μη ανταγωνισμού, λογίζεται ότι ο αντιπροσωπευόμενος προσπορίζεται ουσιώδη οφέλη, εκτός αν αποδεικνύεται το αντίθετο.

Για τον καθορισμό του ύψους της αποζημιώσεως λαμβάνεται υπόψη τόσο η αύξηση του όγκου των συναλλαγών όσο και η αύξηση της πελατείας.

Η αποζημίωση δεν μπορεί να υπερβαίνει ποσό ίσο με μία ετήσια αμοιβή, υπολογιζόμενη με βάση τον μέσο όρο των αμοιβών των τελευταίων πέντε ετών, ή, αν η σύμβαση διήρκεσε λιγότερο από πέντε έτη, με βάση τον μέσο όρο της εν λόγω περιόδου. […]»

7. Κατά το άρθρο 21 του νόμου του 1995:

«Εφόσον ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται την κατ' αποκοπήν αποζημίωση του άρθρου 20 και το ποσό της αποζημιώσεως αυτής δεν καλύπτει το σύνολο της ζημίας που αυτός πραγματικά υπέστη, δύναται, εφόσον αποδείξει την έκταση της ζημίας την οποία επικαλείται, να λάβει, πλέον της αποζημιώσεως αυτής, αποζημίωση ίση με τη διαφορά μεταξύ του ποσού της ζημίας που πραγματικά υπέστη και του ποσού της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως.»

ΙΙ – **Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα**

8. Από τα στοιχεία που προσκομίστηκαν στο Δικαστήριο προκύπτει ότι η Quenon, η οποία συστάθηκε το 1997 για τη συνέχιση των δραστηριοτήτων του K. Quenon, έγινε εμπορικός αντιπρόσωπος της Citibank και της Citilife από την 1η Δεκεμβρίου 1997, βάσει δύο διακριτών συμβάσεων αντιπροσωπείας. Η άσκηση των τραπεζικών και των ασφαλιστικών δραστηριοτήτων συγκεντρώθηκε σε μία και μόνη αντιπροσωπεία και η Quenon αμειβόταν αποκλειστικώς με προμήθειες που καταβάλλονταν, αντιστοίχως, από τη Citibank για την πώληση των τραπεζικών προϊόντων και από τη Citilife για την πώληση των ασφαλιστικών προϊόντων.

4 — *Moniteur belge* της 2ας Ιουνίου 1995, σ. 15621 (στο εξής: νόμος του 1995).

9. Στις 9 Ιανουαρίου 2004, η Citibank κατήγγειλε τη σύμβαση αντιπροσωπείας που τη συνέδεε με την Quenon χωρίς να τηρήσει προθεσμία καταγγελίας και χωρίς να επικαλεστεί συναφώς κάποιον λόγο. Κατέβαλε στην Quenon αποζημίωση λόγω καταγγελίας ύψους 95 268,30 ευρώ καθώς και κατ' αποκοπήν αποζημίωση ύψους 203 326,80 ευρώ. Απαγόρευσε στην Quenon να συνεχίσει να την αντιπροσωπεύει καθώς και να χρησιμοποιεί την επωνυμία και το σήμα της. Από την ανωτέρω ημερομηνία, η Quenon έπαψε να έχει πρόσβαση στο πληροφοριακό πρόγραμμα που της επέτρεπε να διαχειρίζεται το χαρτοφυλάκιο ασφαλιστικών προϊόντων της Citilife. Συνεπώς, κατά την Quenon, κατέστη γι' αυτήν de facto αδύνατη η συνέχιση της εκτελέσεως της συμβάσεως ασφαλιστικής αντιπροσωπείας.

10. Στις 20 Δεκεμβρίου 2004, η Quenon άσκησε αγωγή κατά των Citibank και Citilife ενώπιον του tribunal de commerce Βρυξελλών και ζήτησε να υποχρεωθούν αυτές, ατομικώς ή αλληλεγγύως και εις ολόκληρον, να καταβάλουν, κατ' ουσίαν, αποζημίωση λόγω καταγγελίας και κατ' αποκοπήν αποζημίωση για τη λύση της συμβάσεως ασφαλιστικής αντιπροσωπείας, συμπληρωματική αποζημίωση καθώς και προμήθειες για τις εμπορικές συμφωνίες οι οποίες συνήφθησαν μετά τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας.

11. Η αγωγή της απορρίφθηκε με απόφαση της 8ης Ιουλίου 2009 και η Quenon άσκησε έφεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, τροποποιώντας τα ποσά τα οποία διεκδικούσε πρωτοδίκως.

12. Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η Quenon, προς θεμελίωση της εφέσεώς της, υποστηρίζει ότι το ποσό της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως που της καταβλήθηκε από τη Citibank για την καταγγελία της συμβάσεως τραπεζικής αντιπροσωπείας δεν επαρκεί. Θεωρεί ότι, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 21 του νόμου του 1995, πρέπει να συνυπολογιστούν συμπληρωματική αποζημίωση λόγω καταγγελίας και συμπληρωματική κατ' αποκοπήν αποζημίωση, οι οποίες της οφείλονται λόγω της de facto λύσεως της συμβάσεως ασφαλιστικής αντιπροσωπείας και λόγω της συνολικής ζημίας την οποία η ίδια υπέστη.

13. Οι εναγόμενες στην κύρια δίκη υποστηρίζουν, από την πλευρά τους, ότι η ανωτέρω εθνική διάταξη, όπως ερμηνεύεται από την Quenon, αντίκειται στην οδηγία 86/653, η οποία δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη τη σώρευση των δύο συστημάτων αποζημιώσεως, ήτοι του συστήματος κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως και του συστήματος ανορθώσεως της ζημίας.

14. Κατά το αιτούν δικαστήριο, τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι συνεπώς αν η οδηγία 86/653 έχει την έννοια ότι επιβάλλει υποχρέωση ανορθώσεως του συνόλου της ζημίας την οποία υπέστη εμπορικός αντιπρόσωπος και αν τα κράτη μέλη μπορούν, σε περίπτωση ανυπαρξίας πταίσματος του αντιπροσωπευομένου, να προβλέψουν τη χορήγηση κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως ίσης με την ετήσια αμοιβή κατ' ανώτατο όριο, προσαυξημένης ενδεχομένως με αποζημίωση που καλύπτει τη διαφορά μεταξύ του ύψους της πράγματι επελθούσας ζημίας και του ύψους της προαναφερθείσας κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως.

15. Υπό τις συνθήκες αυτές, το cour d'appel Βρυξελλών αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«[1)] Έχει το άρθρο 17 της [οδηγίας 86/653] την έννοια ότι επιτρέπει στον εθνικό νομοθέτη να ορίσει ότι, μετά τη λύση της συμβάσεως, ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται αποζημίωση πελατείας το ύψος της οποίας δεν δύναται να υπερβαίνει το ύψος της ετήσιας αμοιβής, καθώς και, εφόσον το ύψος της εν λόγω αποζημιώσεως δεν καλύπτει το σύνολο της πράγματι επελθούσας ζημίας, αποζημίωση ίση με τη διαφορά μεταξύ του ύψους της πράγματι επελθούσας ζημίας και της προαναφερθείσας αποζημιώσεως;

[2)] Ειδικότερα, έχει το άρθρο 17, [παράγραφος] 2, [στοιχείο] γ', της [οδηγίας 86/653] την έννοια ότι θέτει ως προϋπόθεση για τη χορήγηση αποζημιώσεως συμπληρωματικής προς την αποζημίωση πελατείας την ύπαρξη συμβατικού ή οιονεί αδικοπρακτικού πταίσματος του

αντιπροσωπευομένου το οποίο να βρίσκεται σε αιτιώδη συνάφεια προς την αιτούμενη αποζημίωση, καθώς και την ύπαρξη ζημίας διαφορετικής από εκείνη που αποκαθίσταται με την κατ' αποκοπήν αποζημίωση πελατείας;

[3)] Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο τελευταίο αυτό ερώτημα, πρέπει το πταίσμα να είναι διαφορετικό από τη μονομερή καταγγελία της συμβάσεως, όπως για παράδειγμα μη τήρηση της προβλεπόμενης προθεσμίας καταγγελίας, χορήγηση κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως λόγω καταγγελίας και αποζημιώσεως πελατείας μικρότερων από τις προβλεπόμενες, ύπαρξη σοβαρών λόγων στο πρόσωπο του αντιπροσωπευομένου, κατάχρηση του δικαιώματος καταγγελίας ή οποιαδήποτε άλλη μη συμμόρφωση, μεταξύ άλλων, προς τις πρακτικές της αγοράς;»

16. Γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Quenon, η Citibank, η Βελγική και η Γερμανική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

III – **Ανάλυση**

A – *Επί της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου*

17. Η Επιτροπή εξέφρασε αμφιβολίες σχετικά με το «παραδεκτό» της υπό κρίση αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως. Υποστηρίζει ότι η επίμαχη στην κύρια δίκη περίπτωση δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 86/653, δεδομένου ότι οι τραπεζικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες που ασκούσε η Quenon για λογαριασμό της Citibank και της Citilife αφορούσαν την παροχή υπηρεσιών και όχι «την πώληση ή την αγορά εμπορευμάτων», για τις οποίες και μόνον κάνει λόγο το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής. Η Γερμανική Κυβέρνηση διατύπωσε αντίστοιχες σκέψεις, αν και χωρίς να προβάλει τυπικώς ένσταση αναρμοδιότητας.

18. Φρονώ ότι οι αμφιβολίες αυτές μπορούν να παραμεριστούν ευχερώς.

19. Όπως υπογράμμισαν άλλωστε πολύ ορθώς η Γερμανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, ο νόμος του 1995, ο οποίος μεταφέρει την οδηγία 86/653 στη βελγική έννομη τάξη, εφαρμόζεται αδιακρίτως, κατά το άρθρο του 1[5], στους εμπορικούς αντιπροσώπους που είναι επιφορτισμένοι, για λογαριασμό των αντιπροσωπευομένων, τόσο με την αγορά ή την πώληση εμπορευμάτων όσο και με την παροχή υπηρεσιών.

20. Το Δικαστήριο, ενόψει της εξασφαλίσεως ομοιόμορφης ερμηνείας, έκρινε επανειλημμένως ότι ήταν αρμόδιο να αποφανθεί επί αιτήσεων προδικαστικής αποφάσεως που αφορούσαν διατάξεις του δικαίου της Ένωσης σε περιπτώσεις κατά τις οποίες τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης δεν ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, αλλά οι διατάξεις του δικαίου αυτού είχαν εφαρμογή βάσει του εθνικού δικαίου, λόγω παραπομπής που γινόταν από το εθνικό δίκαιο στο περιεχόμενο των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης[6].

5 — Κατά το γράμμα της διατάξεως αυτής, ο εμπορικός αντιπρόσωπος αναλαμβάνει «*τη διαπραγμάτευση και ενδεχομένως την κατάρτιση εμπορικών συμφωνιών* στο όνομα και για λογαριασμό του αντιπροσωπευομένου» (η υπογράμμιση δική μου).

6 — Βλ. υπό την έννοια αυτή, μεταξύ άλλων, αποφάσεις Dzodzi (C-297/88 και C-197/89, EU:C:1990:360, σκέψη 36), SC Volksbank România (C-602/10, EU:C:2012:443, σκέψη 86 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), καθώς και Nolan (C-583/10, EU:C:2012:638, σκέψη 45).

21. Όσον αφορά τις διατάξεις με τις οποίες μεταφέρθηκε η οδηγία 86/653 στη βελγική έννομη τάξη, αρκεί να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο, βασιζόμενο στις λύσεις που υιοθετήθηκαν στις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις Poseidon Chartering [7] και Volvo Car Germany [8], έκρινε πλέον, στην απόφαση Unamar [9], ότι, μολονότι το ερώτημα που είχε υποβάλει το αιτούν δικαστήριο δεν αφορούσε σύμβαση πωλήσεως ή αγοράς εμπορευμάτων, αλλά σύμβαση αντιπροσωπείας σχετική με την εκμετάλλευση υπηρεσιών θαλάσσιων μεταφορών, εντούτοις, κατά τη μεταφορά των διατάξεων της ως άνω οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, ο Βέλγος νομοθέτης αποφάσισε να ρυθμίσει κατά τρόπο πανομοιότυπο τις δύο αυτές περιπτώσεις.

22. Κατά συνέπεια, φρονώ ότι το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφανθεί επί της εξεταζόμενης αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως.

Β – *Επί των προδικαστικών ερωτημάτων*

23. Με την αίτησή του προδικαστικής αποφάσεως, το αιτούν δικαστήριο ζητεί ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/653. Μολονότι το Δικαστήριο έχει αποφανθεί, επανειλημμένως [10], σχετικά με τα μέτρα ανορθώσεως τα οποία τα κράτη μέλη οφείλουν να λάβουν με βάση το άρθρο 17 της οδηγίας αυτής, είναι εντούτοις η πρώτη φορά που καλείται να αποφανθεί σχετικά με το περιεχόμενο του άρθρου 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ′, το οποίο ορίζει ότι «η χορήγηση [της αποζημιώσεως πελατείας] δεν στερεί από τον εμπορικό αντιπρόσωπο την αξίωση για την ανόρθωση της ζημίας την οποία υπέστη».

24. Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα αφορά το περιεχόμενο της αγωγής αποζημιώσεως της ως άνω διατάξεως (πρώτη πτυχή). Το δεύτερο και το τρίτο ερώτημα αφορούν, από την άλλη, το καθεστώς ευθύνης προς το οποίο πρέπει, κατά περίπτωση, να αντιστοιχεί η αγωγή αυτή (δεύτερη πτυχή).

1. Πρώτη πτυχή (πρώτο ερώτημα): περιεχόμενο και όρια της σωρεύσεως αποζημιώσεως πελατείας και αγωγής αποζημιώσεως με βάση το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ′, της οδηγίας 86/653

25. Πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653 συγκαταλέγεται στις διατάξεις οι οποίες, κατά τη γενική οικονομία της οδηγίας, έχουν καθοριστική σημασία, διότι καθορίζουν το επίπεδο προστασίας το οποίο ο νομοθέτης της Ένωσης κρίνει εύλογο να παρασχεθεί στους εμπορικούς αντιπροσώπους στο πλαίσιο της δημιουργίας της ενιαίας αγοράς [11].

26. Όπως έκρινε επανειλημμένως το Δικαστήριο, για την ερμηνεία του άρθρου 17 της οδηγίας 86/653 είναι απαραίτητη η υπόμνηση των σκοπών τους οποίους αυτή επιδιώκει.

27. Συναφώς, ήδη από τις αποφάσεις Bellone και Ingmar [12] θεωρείται αδιαμφισβήτητο ότι ο σκοπός της οδηγίας αυτής είναι διττός: ειδικότερα, σκοπείται όχι μόνον η προστασία των συμφερόντων των εμπορικών αντιπροσώπων στις σχέσεις τους με τους αντιπροσωπευομένους (*σκοπός προστασίας του εμπορικού αντιπροσώπου*), αλλά και η ενίσχυση της ασφάλειας των εμπορικών πράξεων και η διευκόλυνση των συναλλαγών μεταξύ των κρατών μελών μέσω της προσεγγίσεως των εθνικών νομοθεσιών (*σκοπός εναρμονίσεως για την επίτευξη, μεταξύ άλλων, ασφάλειας δικαίου*).

7 — C-3/04, EU:C:2006:176, σκέψεις 14 έως 17.

8 — C-203/09, EU:C:2010:647, σκέψεις 23 έως 26.

9 — C-184/12, EU:C:2013:663, σκέψη 30.

10 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605), Poseidon Chartering (C-3/04, EU:C:2006:176), Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199), Semen (C-348/07, EU:C:2009:195), Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:647), και Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663).

11 — Βλ. απόφαση Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, σκέψη 39).

12 — Αντιστοίχως, C-215/97 (EU:C:1998:189, σκέψεις 13 και 17), καθώς και C-381/98 (EU:C:2000:605, σκέψεις 20 και 23).

28. Όπως έκρινε το Δικαστήριο, το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653, το οποίο επιβάλλει στα κράτη μέλη τη θέσπιση μηχανισμού αποζημιώσεως του εμπορικού αντιπροσώπου μετά τη λύση της συμβάσεώς του, πρέπει να ερμηνεύεται με βάση τον ως άνω διττό σκοπό [13].

29. Εξάλλου, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653 εντάσσεται σε ένα σύνολο διατάξεων εναρμονίσεως οι οποίες έχουν επιτακτικό χαρακτήρα, αλλά συγχρόνως επιβάλλουν ένα ελάχιστο επίπεδο υποχρεώσεων. Επομένως, η προβλεπόμενη από την οδηγία προστασία δεσμεύει όχι μόνο τα κράτη μέλη, τα οποία μπορούν να προβλέψουν μόνο πιο ενισχυμένη προστασία, αλλά και τα μέρη της συμβάσεως εμπορικής αντιπροσωπείας, τα οποία δεν μπορούν, πριν από τη λήξη της συμβάσεως, να παρεκκλίνουν από αυτήν σε βάρος του εμπορικού αντιπροσώπου (βλ. άρθρο 19 της οδηγίας 86/653).

30. Ωστόσο, το άρθρο 17 της οδηγίας αυτής, το οποίο υπήρξε προϊόν συμβιβασμού με βάση τις διαφορετικές προσεγγίσεις οι οποίες ακολουθούνταν έως τότε στα δίκαια των κρατών μελών [14], παρέχει σ' αυτά τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ δύο λύσεων: είτε του γερμανικής εμπνεύσεως συστήματος *της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως* η οποία υπολογίζεται σύμφωνα με τα κριτήρια της παραγράφου 2 του άρθρου αυτού, είτε του προερχόμενου από το γαλλικό δίκαιο μηχανισμού *της ανορθώσεως* της ζημίας σύμφωνα με τα κριτήρια της παραγράφου 3 του ίδιου άρθρου. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τον διαζευκτικό χαρακτήρα των ως άνω συστημάτων αποκαταστάσεως, επισημαίνοντας ρητώς ότι το άρθρο 17 της εν λόγω οδηγίας απαγορεύει τη σώρευση μεταξύ της χορηγήσεως της αποζημιώσεως της παραγράφου 2 του άρθρου αυτού και της ανορθώσεως της ζημίας της παραγράφου 3 του ίδιου άρθρου [15].

31. Εντούτοις, είμαι της γνώμης ότι τα μέτρα εναρμονίσεως τα οποία επιβάλλει το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653, με σκοπό ιδίως να καταστούν ομοιόμορφοι οι όροι ανταγωνισμού και να ενισχυθεί η ασφάλεια των εμπορικών πράξεων, επιδιώκουν απλώς τον συντονισμό των όρων αποζημιώσεως του εμπορικού αντιπροσώπου για την οικονομική ζημία που προκαλείται άμεσα από τη διάρρηξη των σχέσεών του με τον αντιπροσωπευόμενο και, εν τέλει, από την απώλεια πελατείας.

32. Με άλλα λόγια, η εναρμόνιση των όρων αποζημιώσεως των εμπορικών αντιπροσώπων η οποία απορρέει από την οδηγία αυτή είναι πλήρης μόνο κατά το μέτρο που αφορά την λεγόμενη κατ' αποκοπήν αποζημίωση «πελατείας». Δεν επιδιώκει να ρυθμίσει όλες τις δυνατότητες αποκαταστάσεως των ζημιών που προκαλούνται σε βάρος των εμπορικών αντιπροσώπων, οι οποίες προβλέπονται από τα δίκαια των κρατών μελών περί αδικοπρακτικής ή συμβατικής ευθύνης. Επομένως, οι αντιπρόσωποι η σύμβαση των οποίων καταγγέλλεται διατηρούν τη δυνατότητα να ασκήσουν κατά των εντολέων τους αγωγή αποζημιώσεως, με βάση το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, ενόψει της ανορθώσεως ζημίας διαφορετικής από αυτήν που καλύπτεται από την αντισταθμιστική αποζημίωση πελατείας του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/653.

33. Στο σημείο αυτό επιβάλλεται η διευκρίνιση ότι, μολονότι το σύστημα που θεσπίζει το άρθρο 17 της οδηγίας είναι επιτακτικό και καθορίζει ένα πλαίσιο, ωστόσο δεν παρέχει λεπτομερείς ενδείξεις όσον αφορά τη μέθοδο υπολογισμού της αποζημιώσεως λόγω λύσεως της συμβάσεως. Επομένως, εντός του πλαισίου το οποίο καθορίζει η διάταξη αυτή, τα κράτη μέλη διαθέτουν ορισμένο περιθώριο εκτιμήσεως [16].

13 — Αποφάσεις Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, σκέψεις 14 και 31) καθώς και Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, σκέψη 37).

14 — Βλ. έκθεση του 1996, σ. 1. Για μια πληρέστερη εικόνα των προσεγγίσεων των κρατών μελών, βλ. de Theux, A., *Le statut européen de l'agent commercial – Approche critique de droit comparé*, Facultés universitaires Saint-Louis, 1992, ιδίως σ. 280 επ.

15 — Αποφάσεις Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, σκέψη 20) και Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, σκέψη 15).

16 — Αποφάσεις Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605, σκέψη 21)· Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, σκέψεις 34 και 35)· Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, σκέψη 18), καθώς και Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, σκέψη 40).

34. Τούτο ισχύει, κατά τη γνώμη μου, τόσο για τον συγκεκριμένο τρόπο υπολογισμού της αποζημιώσεως του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/653, δεδομένου ότι η διάταξη αυτή, υπό το στοιχείο β', περιορίζεται στον καθορισμό ενός ανώτατου ορίου, όσο και για την ενδεχόμενη διάρθρωση της ως άνω αποζημιώσεως με μια αγωγή αποζημιώσεως όπως αυτή που προβλέπεται στην ίδια διάταξη, υπό το στοιχείο γ'. Όπως επισήμανε η Επιτροπή στην έκθεσή της του 1996, το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653 διέπει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η εθνική νομοθεσία παρέχει στον αντιπρόσωπο το δικαίωμα να λάβει αποζημίωση λόγω καταγγελίας της συμβάσεως ή λόγω μη τηρήσεως της προβλεπόμενης από την οδηγία αυτή προθεσμίας καταγγελίας.

35. Όπως έχει ήδη τονιστεί[17], η αποζημίωση που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/653 έχει ουσιαστικά έναν ανταποδοτικό χαρακτήρα για τον εμπορικό αντιπρόσωπο. Ειδικότερα, από τους προβλεπόμενους στην οδηγία 86/653 όρους χορηγήσεως της αποζημιώσεως (αύξηση πελατείας ή σημαντική αύξηση του όγκου των συναλλαγών με ήδη υπάρχοντες πελάτες χάρη στον εμπορικό αντιπρόσωπο, διατήρηση ουσιωδών ωφελημάτων για τον αντιπροσωπευόμενο μετά τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας, έλλειψη των μνημονευόμενων στο άρθρο 18 της οδηγίας περιστάσεων αποκλεισμού του δικαιώματος σε αποζημίωση) προκύπτει ότι η εν λόγω αποζημίωση, η οποία καλείται συνήθως «αποζημίωση πελατείας», αποβλέπει, προπαντός, στην ανταμοιβή του αντιπροσώπου για τις καταβληθείσες προσπάθειές του στο μέτρο που ο αντιπροσωπευόμενος εξακολουθεί, ακόμα και μετά τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας, να ωφελείται από τα οικονομικά πλεονεκτήματα τα οποία απορρέουν από τις εν λόγω προσπάθειες και, συγχρόνως, στην αποτροπή καταστάσεων αδικαιολόγητου πλουτισμού ή τυχοδιωκτικών συμπεριφορών κατά τη στιγμή της καταγγελίας της συμβάσεως. Αν δεν υπήρχε η υποχρέωση αποζημιώσεως του αντιπροσώπου κατόπιν της λύσεως της συμβάσεως αντιπροσωπείας, ο αντιπροσωπευόμενος θα μπορούσε –χωρίς να χρειάζεται να καταβάλει οποιοδήποτε αντάλλαγμα στον εμπορικό αντιπρόσωπο– να εξακολουθήσει να επωφελείται από τις υπεραξίες στις οποίες συνέβαλε ο εμπορικός αντιπρόσωπος, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με τη δραστηριότητά του.

36. Συνεπώς, το κατά την οδηγία 86/653 δικαίωμα κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως δεν καλύπτει το σύνολο των ζημιών που υφίσταται ο εν λόγω αντιπρόσωπος κατόπιν της διαρρήξεως των σχέσεών του με τον αντιπροσωπευόμενο, αλλά καλύπτει μόνον αυτές που απορρέουν άμεσα από την απώλεια πελατείας.

37. Έτσι, τονίστηκε ότι το σύστημα ανορθώσεως της ζημίας του άρθρου 17, παράγραφος 3, της εν λόγω οδηγίας, το οποίο δεν συνδέεται μόνο με την απώλεια της πελατείας και δεν περιορίζεται κατά το ποσό, καλύπτει το σύνολο των ζημιών τις οποίες υφίσταται ο αντιπρόσωπος και μπορεί, από ορισμένες απόψεις, να αποδειχθεί ευνοϊκότερο για τον εμπορικό αντιπρόσωπο[18].

38. Έχω συνεπώς τη γνώμη ότι το ανώτατο όριο που καθορίζεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας 86/653, ήτοι η ετήσια αμοιβή, αφορά αποκλειστικώς την αποζημίωση πελατείας και δεν περιορίζει τις αποζημιώσεις που έχουν διαφορετικό αντικείμενο. Δεν μπορεί επομένως να αποκλειστεί, όπως προβλέπει το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της εν λόγω οδηγίας, η δυνατότητα του εμπορικού αντιπροσώπου να διεκδικήσει, πλέον της ως άνω ανταποδοτικής αποζημιώσεως, και αποζημίωση για την κάλυψη αυτόνομης ζημίας. Μολονότι, με βάση την εναρμόνιση που απορρέει από το άρθρο 17 της εν λόγω οδηγίας, δεν είναι δυνατή η σώρευση δύο αγωγών οι οποίες επιδιώκουν αμφότερες την ανόρθωση της ζημίας που προκαλείται από την απώλεια πελατείας, πρέπει να γίνει δεκτό ότι δύο αγωγές με αντικείμενο την ανόρθωση διακριτών μεταξύ τους ζημιών μπορούν να ασκηθούν σωρευτικώς.

17 — Βλ., όλως ιδιαιτέρως, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Poiares Maduro στην υπόθεση Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2005:641, σημεία 14 έως 19), και του γενικού εισαγγελέα Υ. Bot στην υπόθεση Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:315, σημείο 50).

18 — Βλ., μεταξύ άλλων, Gardiner, C., «Compensation commercial agents under the Commercial Agents Directive – Uncertainty continues», *Commercial Law Practitioner*, 2006, 8, σ. 195.

39. Εξάλλου, φρονώ ότι από το γράμμα και τη δομή του άρθρου 17 της οδηγίας 86/653 προκύπτει με αρκετή σαφήνεια ότι η αγωγή αποζημιώσεως που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας αυτής γίνεται αντιληπτή ως ενδεχόμενο συμπλήρωμα της χορηγήσεως αποζημιώσεως και, ως τέτοια, δεν υπόκειται στο ανώτατο όριο του ποσού της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως η οποία προβλέπεται στην ίδια παράγραφο, υπό το στοιχείο β'. Όπως σημείωσε η Quenon, από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της οδηγίας 86/653 προκύπτει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης αποφάσισε τελικώς να μην διατηρήσει το σημείο της αρχικής προτάσεως της Επιτροπής κατά το οποίο το ανώτατο όριο της αποζημιώσεις γινόταν αντιληπτό ως απόλυτο [19].

40. Επιπροσθέτως, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, όταν τα κράτη μέλη επιλέγουν μία από τις δύο λύσεις του εν λόγω άρθρου 17, η κατ' αποκοπήν αποζημίωση μπορεί να είναι μόνον ίση ή μεγαλύτερη από εκείνη που θα προέκυπτε από την εφαρμογή της παραγράφου 2 του ίδιου άρθρου [20]. Η χρήση του όρου «μεγαλύτερη» καταδεικνύει ότι με την οδηγία 86/653 συντελέσθηκε μια ελάχιστη εναρμόνιση και ότι συνεπώς τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να προβλέψουν, πλέον της ειδικής αποζημιώσεως της ως άνω διατάξεως, και αγωγή αποζημιώσεως κατά το στοιχείο γ' της ίδιας διατάξεως [21].

41. Αυτό πρέπει να ισχύει ιδίως όταν ο εμπορικός αντιπρόσωπος, ανεξαρτήτως της ανταποδοτικής αποζημιώσεως που έλαβε από τον αντιπροσωπευόμενο για την αύξηση της πελατείας ή την ανάπτυξη των συναλλαγών με την υπάρχουσα πελατεία και για την απώλεια των μελλοντικών του αμοιβών εξαιτίας της απώλειας της προαναφερθείσας πελατείας, την οποία δικαιούται με βάση την ίδια τη σύμβαση αντιπροσωπείας, εκτιμά ότι, με την καταγγελία της συμβάσεως, υπέστη ειδική ζημία. Το εν λόγω άρθρο 17 δεν εμποδίζει τον εμπορικό αντιπρόσωπο να προβάλει έναντι του αντιπροσωπευομένου συμπληρωματικά δικαιώματα αποζημιώσεως, προκειμένου να αποκατασταθεί η υλική ή άυλη ζημία του πέραν της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως την οποία δικαιούται λόγω της λύσεως της συμβάσεως. Ως παραδείγματα διακριτών ζημιών, η ανόρθωση των οποίων μπορεί να ζητηθεί στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως που ασκείται κατά το άρθρο 17, παράγραφος 3, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653, έχουν αναφερθεί τα έξοδα για μη αποσβεσθείσες επενδύσεις στα οποία υποβλήθηκε ο αντιπρόσωπος, οι αποζημιώσεις λόγω καταγγελίας που οφείλονται στο απολυόμενο προσωπικό ή ακόμα τα έξοδα που συνδέονται με συμβάσεις μισθώσεως ή χρηματοδοτικής μισθώσεως [22].

42. Φρονώ ότι τέτοια είναι και η περίπτωση της υποθέσεως της κύριας δίκης, στην οποία φαίνεται ότι η αιφνίδια καταγγελία της συμβάσεως τραπεζικής αντιπροσωπείας μεταξύ της Quenon και των εναγόμενων εταιρειών κατέστησε, de facto, αδύνατη την εκτέλεση της συμβάσεως αντιπροσωπείας ως προς το ασφαλιστικό σκέλος της. Εν προκειμένω, η ζημία την οποία επικαλείται η Quenon είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι δεν αποβλέπει μόνο στην αντιστάθμιση της ζημίας που απορρέει άμεσα από τη λύση της συμβάσεως τραπεζικής αντιπροσωπείας και την απώλεια μελλοντικών κερδών, αλλά κατατείνει και στην ανόρθωση της έμμεσης ζημίας που προκλήθηκε από την αδυναμία εκτελέσεως της συμβάσεως αντιπροσωπείας ως προς το ασφαλιστικό σκέλος της και από τις παράπλευρες ζημίες που προέκυψαν από την μη τήρηση της προθεσμίας καταγγελίας.

43. Ωστόσο, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι η αγωγή που ασκείται με βάση το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653 δεν πρέπει να οδηγεί σε καταστρατήγηση του κανόνα περί απαγορεύσεως της σωρεύσεως, τον οποίο καθιέρωσε η νομολογία, με κίνδυνο ειδάλλως να δημιουργηθεί μια κατάσταση υπερβολικής οικονομικής αντισταθμίσεως προς όφελος του

19 — Βλ. άρθρα 28, 30 και 31 της προτάσεως οδηγίας του Συμβουλίου, για τον συντονισμό των δικαίων των κρατών μελών όσον αφορά τους εμπορικούς αντιπροσώπους (ανεξάρτητους επαγγελματίες), η οποία παρουσιάστηκε από την Επιτροπή στο Συμβούλιο στις 17 Δεκεμβρίου 1976 (ΕΕ 1977, C 13, σ. 2).

20 — Απόφαση Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, σκέψη 32).

21 — Όπως επισήμανα στις προτάσεις μου στην υπόθεση Unamar (C-184/12, EU:C:2013:301, σημείο 52), ο μηχανισμός που προβλέπεται στην οδηγία 86/653 έχει ως μοναδικό σκοπό να διασφαλίσει τη χορήγηση μιας *ελάχιστης αποζημιώσεως* στον εμπορικό αντιπρόσωπο, ενώ δεν αποκλείει τη δυνατότητα των κρατών μελών να προβλέψουν, με τις αντίστοιχες νομοθεσίες τους, πρόσθετες αποζημιώσεις.

22 — Crahay, P., «La rupture du contrat d'agence commerciale», *Les dossiers du Journal des tribunaux*, n° 65, Larcier 2008.

αντιπροσώπου, σε αντίθεση προς τους σκοπούς τους οποίους επιδιώκει η οδηγία αυτή. Επομένως, η προβαλλόμενη ζημία την οποία καλύπτει η εν λόγω αγωγή πρέπει να είναι σαφώς διακριτή από εκείνη που καλύπτεται με την κατ' αποκοπήν αποζημίωση. Επιπλέον, τυχόν αποδοχή της θέσεως ότι η συμπληρωματική αποζημίωση την οποία αφορά η διάταξη αυτή δύναται να αντισταθμίσει και την απώλεια μελλοντικής αμοιβής θα κατέληγε και σε παραβίαση του ανώτατου ορίου το οποίο θεσπίζει η οδηγία 86/653 για το ποσό της κατ' αποκοπήν αποζημιώσεως.

44. Συμπερασματικώς, το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653 δεν πρέπει να αποκλείει εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι, σε περίπτωση λύσεως συμβάσεως αντιπροσωπείας, ο αντιπρόσωπος, πλέον της χορηγήσεως αποζημιώσεως πελατείας το ποσό της οποίας δεν δύναται να υπερβαίνει την ετήσια αμοιβή του αντιπροσώπου, δικαιούται και τη χορήγηση αποζημιώσεως προς κάλυψη της πράγματι επελθούσας ζημίας που δεν καλύπτεται από την ανωτέρω αποζημίωση.

45. Όσον αφορά το ερώτημα αν η συμπληρωματική αποζημίωση μπορεί ή όχι, όταν σωρεύεται με την αποζημίωση πελατείας, να υπερβεί το ανώτατο όριο που καθορίζεται στο άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας, είναι αρκετά σαφές κατά τη γνώμη μου ότι το όριο που καθορίζεται στη διάταξη αυτή αφορά μόνον την αποζημίωση πελατείας και δεν περιορίζει το ύψος της συμπληρωματικής ανορθώσεως η οποία έχει αντικείμενο διαφορετικό από την ως άνω αποζημίωση. Εφόσον η εν λόγω αγωγή αφορά ζημία διαφορετική από αυτήν που καλύπτεται από την αποζημίωση πελατείας, δεν μπορεί να αποκλειστεί η δυνατότητα το συνολικό ύψος των εισπραττόμενων από τον εμπορικό αντιπρόσωπο ποσών να υπερβαίνει το ανωτέρω όριο.

46. Με βάση τις προηγηθείσες σκέψεις, προτείνω να δοθεί στο πρώτο ερώτημα η απάντηση ότι το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653 έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι, μετά τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας, ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται αποζημίωση πελατείας το ποσό της οποίας δεν μπορεί να υπερβαίνει το ποσό της ετήσιας αμοιβής καθώς και συμπληρωματική αποζημίωση αν το ποσό της ανωτέρω αποζημιώσεως πελατείας δεν καλύπτει το σύνολο της πράγματι επελθούσας ζημίας.

2. Δεύτερη πτυχή (δεύτερο και τρίτο ερώτημα): απαίτηση πταίσματος και χαρακτηρισμός του πταίσματος αυτού ενόψει της χορηγήσεως συμπληρωματικής αποζημιώσεως

47. Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο επιθυμεί να πληροφορηθεί αν, στο πλαίσιο της αγωγής ανορθώσεως της ζημίας με βάση το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653, απαιτείται, αφενός, η απόδειξη πταίσματος εκ μέρους του αντιπροσωπευομένου το οποίο να βρίσκεται σε αιτιώδη συνάφεια προς την αιτούμενη αποζημίωση και, αφετέρου, η ύπαρξη ζημίας διαφορετικής από αυτήν η οποία αποκαθίσταται με την κατ' αποκοπήν αποζημίωση πελατείας.

48. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι κατά την άποψή μου αρκετά προφανής. Όπως υπογραμμίστηκε από την Quenon, τη Βελγική και τη Γερμανική Κυβέρνηση καθώς και την Επιτροπή, η εν λόγω οδηγία δεν περιέχει καμία διευκρίνιση σχετικά με το καθεστώς ευθύνης το οποίο έχει εφαρμογή στο πλαίσιο των αγωγών αποζημιώσεως που ασκούνται από τον εμπορικό αντιπρόσωπο με βάση το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653.

49. Υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, τα κράτη μέλη είναι συνεπώς ελεύθερα να ορίζουν, εντός του πλαισίου που καθορίζεται από την εν λόγω οδηγία, τους όρους που έχουν εφαρμογή επί αγωγής αποζημιώσεως, όπως η απαίτηση πταίσματος, η βαρύτητα του πταίσματος αυτού και η έκταση της προς ανόρθωση ζημίας.

50. Αντιθέτως, όπως ανέφερα προηγουμένως, η προβαλλόμενη επί της βάσεως αυτής ζημία πρέπει να είναι διαφορετική από αυτήν η οποία απορρέει άμεσα από τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας και η οποία καλύπτεται, ήδη, από την αποζημίωση πελατείας, διότι ειδάλλως παραβιάζεται η απαγόρευση σωρευτικής εφαρμογής των δύο λύσεων που προβλέπονται από την οδηγία.

51. Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται σχετικά με την απαιτούμενη φύση και βαρύτητα του πταίσματος στο πλαίσιο αγωγής αποζημιώσεως που ασκείται με βάση το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653.

52. Λαμβανομένης υπόψη της απαντήσεως που δόθηκε στο δεύτερο ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο τρίτο ερώτημα.

IV – **Πρόταση**

53. Με βάση το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα που υποβλήθηκαν από το cour d'appel Βρυξελλών ως εξής:

Το άρθρο 17 της οδηγίας 86/653/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 1986, για τον συντονισμό των δικαίων των κρατών μελών όσον αφορά τους εμπορικούς αντιπροσώπους (ανεξάρτητους επαγγελματίες), δεν αποκλείει εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει ότι, μετά τη λύση της συμβάσεως αντιπροσωπείας, ο εμπορικός αντιπρόσωπος δικαιούται αποζημίωση πελατείας το ποσό της οποίας δεν δύναται να υπερβαίνει το ποσό της ετήσιας αμοιβής, καθώς και συμπληρωματική αποζημίωση, εφόσον το ύψος της αποζημιώσεως πελατείας δεν καλύπτει το σύνολο της πράγματι επελθούσας ζημίας.

Το άρθρο 17, παράγραφος 2, στοιχείο γ', της οδηγίας 86/653 έχει την έννοια ότι θέτει ως προϋπόθεση για τη χορήγηση αποζημιώσεως συμπληρωματικής προς την αποζημίωση πελατείας την ύπαρξη ζημίας διαφορετικής από εκείνη που αποκαθίσταται με την αποζημίωση πελατείας, όχι όμως και την ύπαρξη συμβατικού ή οιονεί αδικοπρακτικού πταίσματος του αντιπροσωπευομένου το οποίο να βρίσκεται σε αιτιώδη συνάφεια προς την αιτούμενη αποζημίωση.